

تأثیر پذیری سیاست نامه‌ی خواجه نظام الملک از نامه‌ی تنسر و کارنامه‌ی اردشیر بابکان

دکتر شاهین پهنادایان، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج

چکیده

قبل از حمله‌ی اعراب (مسلمان) به ایران عصر ساسانی، سنت کارنامه و اندرزنامه نویسی یکی از ریشه دارترین سنت‌های ملی ایرانی در زمینه‌ی نثر محسوب می‌شود و نمونه‌های بارز آن نامه‌ی تنسر و کارنامه‌ی اردشیر بابکان، اندرزنامه‌ی مهر اسپندان، بزرگ مهر و خسرو قبادان است. این سنت دیرینه بعد از اسلام نیز مورد توجه قرار گرفت و یکی از ارزنده‌ترین آثار دوره‌ی اسلامی درباره‌ی سیاست نامه‌ی خواجه نظام الملک است. در این تحقیق به تأثیر پذیری اثر خواجه از سنت اندرزنامه نویسی ایران قبل از اسلام خصوصاً آثار باقی مانده‌ی نامه‌ی تنسر و کارنامه‌ی اردشیر بابکان پرداخته می‌شود.

کلید واژه‌ها

عصر ساسانی، اندرزنامه نویسی، نامه‌ی تنسر، کارنامه‌ی اردشیر بابکان، سیاست نامه.

مقدمه

سلجوقیان در اصل خاندانی از رؤسای قبیله‌ی قنق از اقوام غز بودند که موطن و سرزمین اصلی آنان دشتهای شمال دریای خزر و دریاچه آرال بود. اینان در حوالی آخر قرن یازدهم م/ ۵ هـ ق به دین اسلام در آمدند و از طریق خوارزم و فرارود، مانند بیشتر اقوام بیابانگرد به عنوان سپاه مزدور وارد خدمت قدرتهای نظامی شدند و قدم در دنیای اسلامی گذاشتند.

در دوران اسلامی سلجوقیان نخستین دولتی بودند که حدود قلمرو خود را همانند مرزهای ساسانی، در نواحی غرب گسترش دادند. و خلفای اسلامی را از زیر حمایت بوییان شیعه مذهب بیرون آوردند و در نتیجه این سیاست طرفدارای اهل سنت را نسبت به اقدامات خود علیه قدرت دیلمیان در مغرب جلب کردند. چنین اقداماتی توسط سلاطین سلجوقی سبب شد تا آنان برای خود جایگاهی همانند پادشاهان عصر ساسانی قائل شوند. آنان القاب ایران پیش از اسلام را به کار بردند و خود را دارای فره ایرانی دانستند که در نتیجه‌ی آن اطاعت از سلطان ضروری بود. دولت سلجوقیان به سرعت دارای دولتی با تشکیلاتی مبتنی بر سلسله مراتب - مطابق الگوی دولتهای ایرانی- اسلامی شد که در رأس آن سلطانی قرار داشت که به وسیله‌ی دستگاهی اداری از ایرانیان، و سپاهیان متشکل از اقوام مختلف تحت سرکردگی ترکان، پشتیبانی می‌شد. خواجه نظام الملک وزیر مقتدر عهد سلاجقه بزرگ در کتاب خود سیاست نامه اقتدار پادشاهی عصر سلجوقی را با عظمت امپراتوری باستان پیوند زد.

وی تلاش نمود تا پادشاهان سلجوقی را متوجه سیاست پادشاهان عجم در حکومت داری کند وی در سبب نگارش کتاب خود اشاره دارد که هدف آشنایی با رسم و آیین پیشینیان بزرگ بوده است.

از مهم‌ترین مشخصات اندیشه‌های سیاسی نظام الملک توجه خاص وی به حکومت در دوران قبل از اسلام است به همین جهت تاثیر پذیری سیاست نامه از نگاه‌های عصر ساسانی چون نامه‌ی تنسر و اندرزنامه‌ی اردشیر بابکان قابل توجه و بررسی است.

انحطاط دولت غزنوی به شهر بلخ رفت و در خدمت ابوعلی شاذان، عمید بلخ درآمده و به علت رفتار و کنایات ابن شاذان از او گریخت و به مرو به خدمت چغری بیگ، پدر الب ارسلان وارد گردید. با مرگ طغرل بیگ در سال ۴۵۵ ه. ق وی فرزند برادرش چغری بیگ را جانشین خود کرد و این راه ترقی نظام الملک در جایگاه رفیع دیوان سالاری دولت سلجوقی بود. اما وی در راه خود عمید الملک کندری وزیر طغرل بیگ را پیش روی داشت که با قتل وی در زندان راه خود را هموار نمود.

« چون در سال ۴۵۵ ه. ق الب ارسلان به سلطنت رسید، عمید الملک به سلطان همان پیغامی را فرستاد که پیش از این گذشت سخنی درشت بود و در دل الب ارسلان کارکرد، خواست تا او را نکشد، نظام الملک نگذاشت. (عمیدالملک) دیگر باره، پیغام فرستاد به نظام الملک و گفت او را بگویند که بدکردی در کشتن من سعی کردن که قتل وزیران سستی شود و اول تو را بکشد و هر هفته وزیری کشته شود و چنان بود «۶ (مجمع الانساب-ص ۱۰۱).

خواجه وزیر بلامنازع الب ارسلان گردید و با مرگ وی در ربیع الاول ۴۶۵ ه. ق وزیر فرزندش ملک شاه سلجوقی گردید و اثر بی نظیر خود سیاست نامه را در این دوران تدوین کرد. سیاست نامه شامل پنجاه فصل است در آن تقریباً از همه‌ی وظایف و حقوق شاه و اصول مملکت داری سخن گفته شده است. ۷. (تاریخ ادبی ایران-ص ۳۱۸)

خواجه نظام الملک در سبب نوشتن کتاب اشاره دارد که آشنایی با رسم و آیین پیشینیان اصل بوده است و ذکر می‌کند در سال ۴۷۹ ه. ق ملکشاه گروهی از بزرگان و دانایان را جمع نمود و فرمود:

«هر که در معنی ملک اندیشه کنید و بنگرید تا چیست که در عهد روزگار ما- نه نیک است و بر درگاه و دردیوان و بارگاه و مجلس ما شرط آن به جای نمی‌آرند و ما تدارک آن نمی‌کنیم؟ و نیز هر چه از آیین و رسم ملک در ملوک است و در روزگار گذشته بوده از ملوک سلجوق ببیندیشید و روشن بنویسید و بر رای ما عرضه کنید تا در آن تأمل کنیم...» (سیاست نامه -ص ۱)

در نگاه نظام الملک شاه در رأس هرم قدرت هر گونه که باشد دولتیان و پیرامونیان همان گونه خواهند بود. اگر پادشاه دادگر بود گماشتگان و لشکر اونیز به دادگری خواهند رفت. بر عکس «هر آن گه که وزیر بد باشد و خائن وظالم و درازدست بود عمال همه هم چنان باشد بلکه بدتر و بی رسم تر ...»^۹ (سیاست نامه ص ۲۰۷)

خواجه نظام الملک در سیاست نامه اقتدار پادشاهی عصر سلجوقی را با عظمت امپراتوری باستان پیوند زد وی داستان‌های زیادی از شیوهی حکومت پادشاهان عصر ساسانی می‌آورد تا عظمت آن دوران را نمایان سازد. در این راستا محور اصلی تحلیل سیاسی خواجه در کتاب سیاست نامه فرمانروا می‌باشد و خواجه تلاش می‌نماید تا راه و رسم فرمانروایی یا به عبارتی شیوهی حفظ قدرت سیاسی را نشان دهد. ۱۰ (در آمد فلسفی بر تاریخ اندیشه سیاسی - ص ۴۲) تأثیرپذیری سیاست نامه و همخوانی آن با نامه‌ی تنسر و اندرزنامه‌ی اردشیر بابکان:

سیاست نامه اثر ارزشمند خواجه نظام الملک اگر چه از باب محتوا و مضامین خود در تاریخ ایران بعد از اسلام نادر بود اما شاید بتوان تاثیر اندرزنامه‌های عصر ساسانی را در ادوار بعد از اسلام بالاخص در سیاست نامه مشاهده نمود. نامه‌ی تنسر که منسوب به تنسر هیر بدان هیرید و نماینده‌ی روحانیون عهد اردشیر بیشترین نقش را در مسائل سیاسی آغاز عهد ساسانی داشته است. وی مشاور و همراه اردشیر و کاملاً کارآمد در تشکیل دولت ساسانی بود.

تنسر در نامه نگاری خود با تمامی مخالفان اردشیر آنها را مجاب به پذیرش حکومت اردشیر نموده گروهی تنسر راهمان ابرسام، که منابع از او به عنوان اولین وزیر کارآمد عهد ساسانی یاد می‌کنند می‌دانند. ۱۱ (بحثی پیرامون زندگی و فعالیت روحانیون بزرگ عصر ساسانی)

نامه‌ی تنسر نیز از جمله آثار ارزشمند متعلق به عصر ساسانی است. نامه‌ی تنسر حاوی مطالب تاریخی و سیاسی و اخلاقی است و به صورت مکاتبه، که مابین هیرید بزرگ تنسر و پادشاه طبرستان شده است، هم آن پادشاه را که در اطاعت نمودن از اردشیر مردد و از اوضاع سلطنت جدید بی اطلاع بوده، به اطاعت خوانده و هم مردم زمان را در مباحث مذکور تعلیم داده

